

M&O.006

***De nationale balans en de over-
heidsbalans***

Resultaten van een proefinvulling

Dick van Tongeren en Peter van de Ven

M&O.006

De nationale balans en de overheidsbalans

Resultaten van een proefinvulling

Dick van Tongeren en Peter van de Ven

Deze notitie is gebaseerd op de resultaten van een drietal onderzoeken. Een uitgebreide beschrijving van deze onderzoeksprojecten kunt U aantreffen in de volgende papers:

- M&O.007 Piet Verbiest, De kapitaalgoederenvoorraad in Nederland, BPA-nr: 4842-96-DFB.PNR
- M&O.008 John Ramaker en Hans Wouters, Financiële sectorbalansen; een proefinvulling voor 1991, BPA-nr: 4843-96-SER.PNR
- Occasional Paper NA-081 Willem Baris en Marcel Pommée, Balance sheet valuation: produced intangible assets and non-produced assets, BPA-nr: 4844-96-POR.PNR

De weergegeven opvattingen zijn die van de auteur en komen niet noodzakelijk overeen met die van het CBS

Centraal Bureau voor de Statistiek

Voorburg

Bezoekadres:
Prinses Beatrixlaan 428

Postadres:
Postbus 4000
2270 JM Voorburg

Telefoon (070) 337 38 00
Fax: (070) 387 74 29

Telegramadres:
Statistiek Voorburg

Internet
<http://www.cbs.nl>

Heerlen

Bezoekadres:
Kloosterweg 1

Postadres:
Postbus 4481
6401 CZ Heerlen

Telefoon (045) 570 60 00
Fax: (045) 572 74 40

Telegramadres:
Statistiek Heerlen

<i>De infogroepen van het CBS</i>	<i>Telefoon</i>	<i>Fax</i>	<i>E-mail</i>
Infoservice	(045) 570 70 70	(045) 570 62 68	infoserv@cbs.nl
Arbeid/lonen	(070) 337 58 50	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Bevolking	(070) 337 58 30	(070) 337 59 87	infosbv@cbs.nl
Bouw	(070) 337 42 41	(070) 337 59 75	infofbl@cbs.nl
Consumentenprijsindex (inflatie)	(070) 337 58 09	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Cultuur, toerisme en recreatie	(070) 337 58 67	(070) 337 59 96	infokcr@cbs.nl
Industrie	(045) 570 76 17	(045) 570 62 77	infofin@cbs.nl
Internationale Handel	(045) 570 79 17	(045) 570 66 75	infohih@cbs.nl
Landbouw	(070) 337 58 03	(070) 337 59 51	infofll@cbs.nl
Milieu	(070) 337 58 96	(070) 337 59 76	infofmi@cbs.nl
Nationale Rekeningen	(070) 337 58 76	(070) 337 59 81	infofni@cbs.nl
Onderwijs	(070) 337 53 45	(070) 337 59 78	infosoz@cbs.nl
Overheid	(070) 337 58 99	(070) 337 59 80	infofov@cbs.nl

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
-	= nihil
-	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (00)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
1996-1997	= 1996 tot en met 1997
1996/1997	= het gemiddelde over de jaren 1996 tot en met 1997
1996/'97	= oogstjaar boekjaar schooljaar enz. beginnend in 1996 en eindigend in 1997
1986/'87-1996/'97	= boekjaar enz. 1986/'87 tot en met 1996/'97

In geval van afronding kan het voorkomen dat de totalen niet geheel overeenstemmen met de som der opgetelde getallen.
Verbeterde cijfers in staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Explanation of symbols

.	= data not available
*	= provisional figure
x	= publication prohibited (confidential figure)
-	= nil
-	= (between two figures) inclusive
0 (00)	= less than half of unit employed
a blank	= category not applicable
1996-1997	= 1996 to 1997 inclusive
1996/1997	= average for the years 1996 up to and including 1997
1996/'97	= crop year financial year school year etc. beginning in 1996 and terminating in 1997
1986/'87-1996/'97	= book year etc. 1986/'87 up to and including 1996/'97

Detailed items in tables do not necessarily add to totals because of rounding.
Revised figures are not marked as such.

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen 1997
Bronvermelding is verplicht.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik is toegestaan.

Bestelinformatie

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, sector Marketing en Verkoop, Heerlen.

Prijs: f 12,50
Kengetal: P-32
ISSN 1386-6656
ISBN 903572813 0

Prijzen excl. administratie- en verzendkosten.

Inhoud

Inhoud	9
1. Inleiding	11
2. Samenvattend overzicht	13
3. De niet-financiële activa	15
3.1 De geproduceerde activa	15
3.2 De niet-geproduceerde (niet-financiële) activa	17
4. Vorderingen en schulden	21
5. Slot	25
Enkele aanverwante publicaties	27

1. Inleiding

De Nationale rekeningen bieden jaarlijks een kwantitatieve beschrijving van de Nederlandse economie. In deze beschrijving worden de economische subjecten gegroepeerd naar sectoren die een overeenkomstig economisch gedrag kennen: niet-financiële ondernemingen, financiële instellingen, overheid en huishoudens. De transacties van deze sectoren worden in hun onderlinge samenhang beschreven in zgn. rekeningen: productie, inkomens(her)verdeling, kapitaalvorming (investeringen) en financiering (veranderingen in vorderingen en schulden).

Voor de afbakening van de sectoren en transacties wordt aangesloten op de internationale voorschriften. Deze zijn vastgelegd in het "System of National Accounts (SNA)" van de Verenigde Naties¹ en het "European System of Integrated Economic Accounts (ESA)" van de Europese Unie². Beide stelsels van richtlijnen zijn onlangs herzien³. Nieuw hierbij is dat de richtlijnen van de Europese Unie een verplichtend karakter hebben voor de lidstaten.

Een belangrijke verandering in de internationale richtlijnen betreft de introductie van balansen per sector. Deze balansen bieden, in aansluiting op de kapitaalrekening en de financiële rekening, een volledig overzicht van de activa en passiva. Zij vormen daarmee een logisch sluitstuk van de beschrijving van een economie.

In deze notitie volgt een bespreking van een proefinvulling van de sectorbalansen voor ons land. Een volledige uitsplitsing van de omvang van de activa en passiva naar sectoren kon daarbij nog niet worden gerealiseerd. De ramingen beperken zich daarom tot het totaal voor Nederland en de overheid. De gegevens hebben betrekking op ultimo 1990 standen.

Bij de samenstelling van de sectorbalansen is zoveel mogelijk aangesloten op de reële en financiële transacties in de huidige Nationale rekeningen. Deze zijn vastgesteld conform de internationale richtlijnen die thans van kracht zijn⁴. De eerdergenoemde herziening van de richtlijnen zal ook gevolgen hebben voor de (afbakening van de) balansposten. Bij de bespreking van de balansposten wordt hierop nader ingegaan. Bij de komende revisie van de Nationale rekeningen zal worden aangesloten op de herziening van de internationale richtlijnen die volgens internationale afspraak in 1999 zal worden doorgevoerd.

Paragraaf 2 geeft een overzicht van de belangrijkste resultaten. In paragraaf 3 wordt vervolgens ingegaan op de samenstelling van de ramingen voor de niet-financiële activa. De financiële activa en passiva (vorderingen en schulden) worden behandeld in paragraaf 4. De notitie sluit af met enkele opmerkingen over nader onderzoek in de (nabije) toekomst.

¹ United Nations, 1968, A System of National Accounts, Studies in Methods, Series F, No. 2, Rev.3.

² Eurostat, 1970, European System of Integrated Economic Accounts (ESA) (Office for official publications of the European Communities, Luxembourg).

³ United Nations, 1993, System of National Accounts 1993 (SNA) (CEC-Eurostat, IMF, OECD, UNO, Worldbank, Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington D.C.); Eurostat, 1996, European System of National and Regional Accounts (ESA 95) (forthcoming).

⁴ Cf. voetnoot 2.

2. Samenvattend overzicht

In tabel 1 zijn de belangrijkste resultaten samengevat. Uit deze tabel komt naar voren dat aan het einde van 1990 het netto vermogen van Nederland 2 377 miljard gulden bedroeg. Dit is ruim vijf maal zo hoog als het netto nationaal inkomen in dat jaar. Per inwoner bedraagt het netto vermogen ongeveer 158 duizend gulden. Het leeuwendeel werd gevormd door niet-financiële activa, waarvan geproduceerde activa (woningen, gebouwen, infrastructuur, etc.) ter waarde van bijna 126 duizend gulden per inwoner en niet-geproduceerde activa (voornamelijk grond en minerale reserves) ter waarde van 25 duizend gulden.

De kolom 'Totaal Nederland' bevat de geconsolideerde balans voor ons land. Dit houdt in dat alle (financiële) vorderingen en schulden tussen Nederlandse ingezetenen tegen elkaar zijn weggestreept. De vermelde vorderingen en schulden betreffen dan ook alleen die ten opzichte van het buitenland. Per saldo is het buitenland ons 7 duizend gulden per inwoner schuldig. Hiermee zijn aanzienlijke bruto bedragen gemoeid: de vorderingen op het buitenland bedroegen gemiddeld 46 duizend gulden per inwoner, terwijl de schulden aan het buitenland 39 duizend gulden groot waren.

Tabel 1 Nationale balans en de balans van de overheid, ultimo 1990

	Totaal Nederland	Sector overheid
	<i>mld gld</i>	
A Activa		
1 Niet-financiële activa	2 269	519
w.v.		
Geproduceerde activa	1 889	418
Niet-geproduceerde activa	380	101
2 Vorderingen	688	247
3 (1+2) Totaal activa	2 957	766
B Schulden	580	436
C (A - B) Vermogenssaldo	2 377	330

De sector overheid omvat het Rijk⁵, de overige publiekrechtelijke lichamen (provincies, gemeenten, waterschappen e.d.) en de sociale verzekeringsinstellingen. Ultimo 1990 waren de schulden van de sector overheid groter dan de (financiële) vorderingen. Tegenover deze netto schuldpositie stond echter een aanzienlijk grotere waarde van niet-financiële activa in handen van de overheid⁶. Het 'eigen vermogen' van de overheid bedroeg 330 miljard gulden aan het einde van 1990. Als percentage van het totale vermogen bedroeg het 'eigen vermogen' 43%.

De schuld van de overheid, zoals vermeld in tabel 1, wijkt af van de overheids-schuld die een rol speelt bij de toetreding van Nederland tot de Europese Mone-taire Unie (EMU). In paragraaf 4 wordt hier nader op ingegaan.

⁵ De Staatsbalans, zoals gepubliceerd in de Miljoenennota, bevat balansgegevens voor het Rijk. Er bestaan echter een paar conceptuele verschillen tussen de gegevens in de Staatsbalans en de in deze notitie opgenomen gegevens. In deze proefopstelling konden deze verschillen alleen worden gekwantificeerd voor de vorderingen en de schulden (zie Ramaker en Wouters, 1996). Het is overigens de bedoeling dat over enige jaren de Staatsbalans in de Miljoenennota en de balans van de subsector Rijk in de Nationale rekeningen volledig op elkaar aansluiten.

⁶ In overeenstemming met de huidige internationale richtlijnen zijn hierbij geen afschrijvingen op wegen, rioleringen e.d. in mindering gebracht. Deze (gecumuleerde) afschrijvingen bedroegen ongeveer 150 miljard gulden. Zie ook paragraaf 3.

3. De niet-financiële activa

Bij de niet-financiële activa kan een onderscheid worden gemaakt naar de geproduceerde en de niet-geproduceerde activa. Geproduceerde activa betreffen activa die in het verleden zijn geproduceerd. Hiermee onderscheiden zij zich van niet-geproduceerde (niet-financiële) activa, die in de natuur voorkomen of die bijvoorbeeld het gevolg zijn van wettelijke maatregelen (octrooien). In het navolgende wordt aan elk van beide afzonderlijk aandacht besteed.

3.1 De geproduceerde activa

De geproduceerde activa worden gewoonlijk onderverdeeld in vaste activa en voorraden. De vaste activa - ook wel kapitaalgoederen genoemd - bestaan onder meer uit woningen, bedrijfsgebouwen, grond-, weg- en waterbouwkundige werken (GWW) en machines. Het betreft hier kapitaalgoederen die langer dan één jaar worden gebruikt voor de productie van andere goederen en diensten. Voorraden bestaan uit alle grondstoffen, halffabrikaten en voltooide producten, die op een bepaald moment bij bedrijven aanwezig zijn en die bestemd zijn voor direct verbruik in het productieproces dan wel voor verkoop. Daarnaast omvatten zij het onderhanden werk, dat wil zeggen kapitaalgoederen die in een bepaald jaar nog niet zijn voltooid (bijvoorbeeld woningen in aanbouw).

De waarde van de kapitaalgoederenvoorraad is berekend als de som van de investeringen in het verleden. Op deze bruto kapitaalgoederenvoorraad is het gehele of gedeeltelijke verbruik van de betreffende kapitaalgoederen in het productieproces in mindering gebracht. Dit bedrag is gelijk aan de gecumuleerde afschrijvingen, zoals berekend in de Nationale rekeningen. De (netto) kapitaalgoederenvoorraad is vervolgens geherwaardeerd naar de prijzen in het verslagjaar.

Tabel 2 Geproduceerde activa, ultimo 1990

	Totaal Nederland	Sector overheid
	<i>mld gld</i>	
1 (Materiële) vaste activa	1 799	418
w.v.		
Woningen	705	-
Overige bouwwerken	751	402
w.v.		
Bedrijfsgebouwen	366	93
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	385	309
Vervoermiddelen, machines en werktuigen	337	16
w.v.		
Vervoermiddelen	75	2
Machines en werktuigen	262	14
In cultuur gebrachte activa (gebruiksvee)	6	-
2 Voorraden	90	-
3 (1+2) Totaal geproduceerde activa	1 889	418

De belangrijkste balanspost binnen de kapitaalgoederenvoorraad betreft de woningen met een waarde van 705 miljard gulden; dit is bijna 40% van de totale waarde van de vaste activa. De GWW-werken, met een totale waarde van 385 miljard, zijn voornamelijk eigendom van de overheid. Het gaat hierbij om wegen, straten, tunnels, rioleringen, spoorwegen e.d.. Bij de overheid vormen de GWW-werken veruit de belangrijkste post: bijna driekwart van de totale waarde van de vaste activa. Hierbij moet echter worden aangetekend dat, conform de huidige internationale richtlijnen voor de nationale rekeningen, niet wordt afgeschreven op investeringen in GWW-werken door de overheid. De herziene richtlijnen zijn overigens op dit punt aangepast. Dit zal over enkele jaren leiden tot een fors lagere waarde op de balans (circa 150 miljard lager).

Tabel 3 Gemiddelde verwachte levensduur per type van activa

Type activa	Verwachte levensduur
	<i>jaren</i>
Woningen	100
Bedrijfsgebouwen	20 - 55
Grond- weg- en waterbouwkundige werken	30 - 50
Machines e.d.	10 - 21
Vliegtuigen	15
Schepen	22
Treinen	28
Overige transportmiddelen	12 - 25

Bij de raming van de kapitaalgoederenvoorraad speelt de geschatte levensduur van een investeringsgoed een belangrijke rol. Deze bepaalt immers direct de omvang van de afschrijvingen. In de berekening is per type activa een gemiddelde verwachte levensduur gehanteerd; zie tabel 3. Feitelijke vervroegde afstoot door economische veroudering of door (verzekerbare) schade, bijvoorbeeld brand, is in deze gemiddelde verwachte levensduur verwerkt.

Omdat sommige activa nogal heterogeen van aard zijn, lopen de gemiddelde verwachte levensduren uiteen per bedrijfstak. Zo wordt bij de GWW-werken meestal een levensduur gehanteerd van 35 jaar, behalve bij het openbaar vervoer (50 jaar) en de communicatie (30 jaar).

In de gehanteerde berekeningswijze van de kapitaalgoederenvoorraad verdwijnt een jaargang investeringsgoederen na het verstrijken van de gemiddelde verwachte levensduur in zijn geheel uit de kapitaalgoederenvoorraad. De werkelijke kapitaalgoederenvoorraad kan daarom afwijken van de berekende voorraad. Immers, in de praktijk kan er ook sprake zijn van vervroegde afstoot door bijvoorbeeld meer dan gemiddelde brandschade of door versnelde economische slijtage, of van een langere levensduur dan de in de berekening gebruikte gemiddelde levensduur. Bij een dergelijke vervroegde afstoot leidt de berekening tot een overschatting van de werkelijke kapitaalgoederenvoorraad, bij een langere levensduur tot een onderschatting ervan. Verondersteld is dat beide effecten elkaar grosso modo opheffen. Een directe waarneming van de werkelijke kapitaalgoederenvoorraad is overigens vrijwel onmogelijk vanwege uiteenlopende waarderingmethoden bij ondernemingen en het ontbreken van (voldoende gedetailleerde) balansen voor kleine bedrijven.

Zoals reeds eerder vermeld, sluiten de balansen aan op de definities en afbakening van transacties in de huidige Nationale rekeningen. Als gevolg daarvan worden alleen uitgaven die op dit moment als investeringen worden beschouwd meegenomen in de berekening van de kapitaalgoederenvoorraad. Zo zijn uitgaven voor militair materieel en geproduceerde immateriële activa (software, exploratie van delfstoffen, originelen van boeken, Cd's e.d.) nu niet als investeringen geregistreerd, maar voornamelijk als intermediair verbruik. Deze activa maken dan ook geen deel uit van de hier geraamde kapitaalgoederenvoorraad. In de herziene internationale richtlijnen⁷ wordt een deel van de betreffende uitgaven wel tot de investeringen gerekend. Opname van de immateriële activa zou, volgens een eerste globale raming, leiden tot een opwaartse bijstelling van de kapitaalgoederenvoorraad met ongeveer 12 miljard gulden.

Duurzame goederen die door huishoudens worden aangekocht voor consumptieve doeleinden vallen eveneens buiten de kapitaalgoederenvoorraad. Auto's, huishoudelijke apparaten en dergelijke zaken in het bezit van huishoudens tellen derhalve niet mee bij de vaststelling van het totale vermogen van Nederland.

Ten slotte zijn ook allerlei kunstobjecten (schilderijen, beeldhouwwerken, sieraden, etc.) buiten beschouwing gelaten. Een enigszins betrouwbare schatting hiervan is vooralsnog niet mogelijk.

⁷ Cf. voetnoot 3.

3.2 De niet-geproduceerde (niet-financiële) activa

Een belangrijke tweedeling die kan worden gemaakt bij niet-geproduceerde (niet-financiële) activa is die tussen de (materiële) activa die in de natuur voorkomen en de (immateriële) activa die bijvoorbeeld ontstaan als gevolg van wettelijke maatregelen. Bij de eerstgenoemde moet men vooral denken aan grond en minerale reserves. Ook andere biologische hulpbronnen (o.a. bossen en visvoorraden) vallen hieronder. De immateriële activa bestaan voornamelijk uit octrooien, overdraagbare contracten en betaalde goodwill.

Ultimo 1990 bedroeg de totale waarde van de niet-geproduceerde (niet-financiële) activa voor Nederland ongeveer 380 miljard gulden; zie tabel 4. Deze activa bestonden vrijwel geheel uit grond (329 mld gld) en aardolie- en aardgasreserves (51 mld gld). De waarde van de andere activa was nagenoeg nihil.

Tabel 4 Niet-geproduceerde (niet-financiële) activa, ultimo 1990

	Totaal Nederland	Sector overheid
	<i>mld gld</i>	
1 Materiële activa	380	50
w.v.		
Grond	329	50
w.v.		
Bebouwde grond	172	27
Landbouwgrond	108	5
Recreatief gebied	44	16
Overige grond	5	2
Minerale reserves	51	-
w.v.		
Aardgasreserves	43	-
Aardoliereserves	8	-
Overige minerale reserves	-	-
Niet in cultuur gebrachte biologische hulpbronnen	-	-
Waterreserves	-	-
2 Immateriële activa	-	-
w.v.		
Octrooien	-	-
Overdraagbare contracten	-	-
Aangekochte goodwill	-	-
3 Aardgas- en aardolie-opbrengsten	-	51
4 (1+2+3) Totaal niet-geproduceerde activa	380	101

Bij de waardebepaling van niet-geproduceerde activa is de afbakening ervan van groot belang. In het kader van de nationale rekeningen worden namelijk alleen die activa meegenomen "... waarover eigendomsrechten worden uitgeoefend door institutionele eenheden (economische subjecten; toevoeging auteurs) afzonderlijk of collectief, en waaruit economische baten kunnen voortvloeien voor degenen die deze eenheden bezitten of een bepaalde periode gebruiken"⁸. Dit houdt in dat veel in de natuur voorkomende activa, zoals de open zee (inclusief visstanden) en de atmosfeer, niet worden meegeteld; hierover worden in het algemeen geen eigendomsrechten uitgeoefend.

Ook de waardering van de activa sluit hierop aan. De activa worden namelijk gewaardeerd tegen hun economische waarde. Geen rekening wordt gehouden met een mogelijke, niet in het economisch verkeer tot uitdrukking komende waarde voor het milieu. Zo zijn de Nederlandse bossen gewaardeerd tegen de mogelijke opbrengst bij verkoop van de percelen of, als benadering hiervan, tegen de opbrengsten uit de kap van bomen, en niet tegen de waarde die zij bijvoorbeeld vertegenwoordigen voor de klimatologische omstandigheden op aarde. Het kappen van bomen leidt overigens wel tot een verlaging van de waarde van bossen op de balans; door de kap verminderen immers de mogelijke toekomstige opbrengsten.

Grond

Uitgangspunt voor de waardebepaling van grond waren de gegevens in de Bodemstatistieken en de Landbouwtellingen van het CBS. Deze statistieken bieden een uitgebreide onderverdeling van de grond naar verschillende gebruiksvormen.

⁸ European System of National and Regional Accounts (ESA 95), punt 7.10 (Eurostat, forthcoming).

Vermenigvuldiging hiervan met beschikbare informatie over de prijzen leidde vervolgens tot de in tabel 4 weergegeven balanswaarden.

Voor de waardering van grond zijn vooral de conceptuele uitgangspunten doorslaggevend. Welke prijs moet worden toegekend aan een stadspark en andere publieke groenvoorzieningen: de aankoopprijs betaald door gemeenten of de mogelijke prijs bij een alternatieve bestemming, bijvoorbeeld voor de bouw van woningen? Moet aan de grond onder wegen en andere infrastructuur nog wel een waarde worden toegekend? Welke prijs moet worden toegekend aan de Hoge Veluwe en andere natuurgebieden?

Bij parken, wegen en dergelijke is gekozen voor de aankoopprijs. Deze prijs is vervolgens benaderd door haar gelijk te stellen aan de gemiddelde prijs voor landbouwgrond in het lopende jaar. Impliciet is daarmee rekening gehouden met een zekere toename van de waarde in de loop van de tijd. In het geval van natuurgebieden is uitgegaan van de prijzen die daadwerkelijk worden betaald bij de schaarse transacties in dit soort grond. Dit levert een relatief lage waardering op: ongeveer een kwart van de prijs voor landbouwgrond.

De raming voor de grond in handen van de overheid (ongeveer 50 miljard gulden) is omgeven met de nodige onzekerheden. Naast de algemene problemen rond de prijswaarneming en de conceptuele uitgangspunten kon de hoeveelheid grond in handen van de overheid alleen op basis van globale indicatoren worden vastgesteld. Hier zal nog nader onderzoek worden verricht.

Minerale reserves

De minerale reserves in Nederland bestaan voor het overgrote deel uit aardgas-reserves. Daarnaast vindt aardoliewinning plaats op het continentaal plat van Nederland. Steenkoolvoorraad in de Limburgse grond blijft buiten beschouwing, omdat de winning ervan niet economisch rendabel is.

De waardering van minerale reserves wordt over het algemeen gebaseerd op de contante waarde van verwachte toekomstige opbrengsten. De marktprijs is immers niet bekend. Bij de berekening van de toekomstige opbrengsten moeten uiteraard de winningskosten niet worden meegeteld. Deze winningskosten zijn inclusief een 'normale' opbrengst van het geïnvesteerde vermogen.

Voor de Nederlandse situatie zijn de verwachte toekomstige opbrengsten benaderd door uit te gaan van de verwachte inkomsten uit hoofde van de winning van aardgas en aardolie voor de overheid (exclusief reguliere belastingen). Impliciet wordt daarbij verondersteld dat de onderhandelingen tussen de overheid en de (toekomstige) exploitant hebben geresulteerd in zodanige overheidsinkomsten uit concessies dat de exploitant precies een 'normale' winst op het eigen vermogen realiseert. Met andere woorden, de overwinst wordt afgeroomd door de overheid.

De verwachte inkomsten van de overheid zijn gebaseerd op de Rijksbegroting. Deze bron geeft ramingen voor de eerstvolgende vijf jaren. De inkomsten van het laatste jaar zijn geëxtrapolerd voor de resterende jaren dat de 'verwachte' reserves toereikend zijn (ultimo 1990 in totaal ongeveer 22 jaren). De verwachte reserves zijn gelijk aan de verwachte hoeveelheid koolwaterstoffen in een bron die uiteindelijk kunnen worden gewonnen. Aan dit voorraadbegrip is de voorkeur gegeven boven de 'aangetoonde' reserves, omdat de eerstgenoemde reserves worden beschouwd als de meest realistische en betrouwbare raming⁹.

Ten slotte zijn de verwachte inkomsten van de overheid contant gemaakt met behulp van een 10 jaars voortschrijdend gemiddelde van de lange rente op obli-

⁹ Vooralsnog gaat het Ministerie van Economische Zaken een enigszins andere methode voor de waardering van de minerale reserves hanteren. Op basis van het "Plan van gas-afzet" zal het Ministerie uitgaan van een winningsperiode van 25 jaar (o.b.v. beschikbare reserves en verwachte ontdekkingen van nieuwe bronnen). Voor elk van deze jaren zal zij gedetailleerde ramingen maken over de verwachte inkomsten van de overheid op basis van veronderstellingen over de jaarlijkse productie/afzet, de prijsontwikkelingen van aardolie en aardgas, de wisselkoersen en enkele andere variabelen. De reserves die resteren na 25 jaar zullen niet worden gewaardeerd. Deze methode zal naar verwachting ook het uitgangspunt vormen voor de waardering in de komende Staatsbalans; het CBS zal deze gegevens vervolgens overnemen.

gaties van de overheid: 7,8% in 1990. Uiteindelijk resulteert een balanswaarde van 43 miljard gulden voor de aardgasreserves en 8 miljard voor de aardoliereserves.

De waardering van de reserves hangt natuurlijk sterk af van de gemaakte veronderstellingen over de toekomstige prijsontwikkelingen van aardolie en -gas; hierin is onder andere ook de verwachte ontwikkeling van de dollarkoers verwerkt. Balansstanden in opeenvolgende jaren kunnen hierdoor grote verschillen vertonen. Verder kunnen bijvoorbeeld opwaartse bijstellingen van de 'verwachte' reserves leiden tot een forse toename van de balansstanden. Dergelijke veranderingen weerspiegelen dan evenwel reële economische ontwikkelingen.

Omdat de overheid bij het verlenen van een concessie het eigendom van de reserves formeel-juridisch overdraagt aan de exploitant, zijn de minerale reserves geboekt als een activum van de niet-financiële ondernemingen; daartegenover staat een negatieve actief-post 'aardgas- en aardolie-opbrengsten' van dezelfde omvang. Laatstgenoemde post staat met een positief teken op de balans van de overheid. Deze boeking geeft in feite de verplichte toekomstige afdrachten van de concessiehouders aan de overheid weer.

Niet-geproduceerde immateriële activa

Wat betreft de immateriële activa is alleen voor octrooien een balanswaarde berekend. De waardering van octrooien is daarbij gebaseerd op de jaarlijkse kosten die samenhangen met de aanvraag ervan; deze kosten zijn vervolgens over tien jaren uitgesmeerd. De aldus resulterende balanswaarde, ultimo 1990 nog geen 400 miljoen gulden, kan als een ondergrens worden beschouwd. De marktwaarde van de economisch succesvolle octrooien zal zeker een veelvoud van de aanvraagkosten bedragen.

Overdraagbare contracten zijn contracten die voor een 'huurder' een waarde vertegenwoordigen door hun overdraagbaarheid. Een duidelijk voorbeeld hiervan, althans tot voor kort, zijn contracten met voetballers. Ook zou men kunnen denken aan koopopties op vaste activa of huurcontracten met recht tot onderverhuur. Bij gebrek aan gegevens is geen raming gemaakt voor de balanswaarde van deze contracten. Naar verwachting zijn er echter geen omvangrijke bedragen mee gemoeid.

Door Nederlandse bedrijven wordt bij overnames van andere bedrijven een aanzienlijk bedrag aan goodwill betaald. Zo werd in de periode 1990-1994 hiervoor door niet-financiële ondernemingen jaarlijks tussen 4 en 8 miljard gulden betaald; daarbij komt nog een bedrag tussen 1 en 2 miljard aan goodwill betaald door financiële instellingen. Over het algemeen worden deze betalingen echter niet geactiveerd; zij worden rechtstreeks ten laste gebracht van het eigen vermogen van de overnemende partij. De balanswaarde is derhalve nihil. Een raming voor goodwill bij omzetting van eenmanszaken in BV's en goodwill betaald door medisch specialisten, huisartsen en dergelijke was wegens gebrek aan gegevens niet mogelijk.

4. Vorderingen en schulden

De financiële balans geeft een overzicht van de vorderingen en de schulden. Belangrijke posten hierbij zijn onder meer leningen, deposito's, aandelen, obligaties en voorzieningen van verzekeringsinstellingen ten behoeve van toekomstige uitkeringen. Kenmerkend voor vorderingen en schulden is dat ze tweezijdig zijn: tegenover iedere vordering op de balans van de schuldeiser staat een overeenkomstige schuld op de balans van de schuldenaar. Dit betekent dat als alle vorderingen en schulden binnen Nederland tegen elkaar worden weggestreept (geconsolideerd), de financiële positie van ons land ten opzichte van het buitenland resulteert.

Bij de samenstelling van financiële sectorbalansen is vooral gebruik gemaakt van gegevens van financiële instellingen en de overheid. Deze bronnen geven gedetailleerde informatie naar financiële titels en naar sector van herkomst en bestemming en kennen een grote mate van volledigheid. Voor de balansposities van Nederland ten opzichte van het buitenland is gebruik gemaakt van informatie van de Nederlandsche Bank (b.v. de betalingsbalans en de enquête directe investeringen).

In tabel 5 zijn de resultaten van de vorderingen en schulden samengevat. In de kolom 'Totaal binnenlandse sectoren' zijn de niet-geconsolideerde gegevens opgenomen. Bij deze gegevens zijn de schuldverhoudingen *binnen* een (sub)-sector overigens wel in belangrijke mate geëlimineerd. Voor de raming van de financiële balansposten is namelijk aangesloten op de definities en afbakeningen van de financiële transacties in de huidige Nationale rekeningen. De kolom 'Sector overheid' bevat ook niet-geconsolideerde gegevens. In feite betreft het de som van de (geconsolideerde) gegevens van de subsectoren Rijk, overige publiekrechtelijke lichamen en sociale verzekeringsinstellingen. In de laatste kolom zijn de geconsolideerde gegevens voor Nederland opgenomen. Deze geven dus de vermogenspositie van ons land weer ten opzichte van het buitenland.

Tabel 5 Vorderingen en schulden, ultimo 1990

	Totaal binnenlandse sectoren	Sector overheid	Totaal Nederland (geconsolideerd)
<i>mld gld</i>			
A Vorderingen			
1 Monetair goud en bijzondere trekkingsrechten	37	-	37
w.v.			
Monetair goud	25	-	25
Bijzondere trekkingsrechten (SDR's)	12	-	12
2 Chartaal geld en deposito's	645	17	203
w.v.			
Chartaal geld en direct opeisbare deposito's	156	4	18
Overige deposito's en spaartegoeden	489	13	185
3 Waardepapieren m.u.v. aandelen	263	4	64
4 Leningen	1 214	138	173
w.v.			
Leningen op korte termijn	223	1	85
Leningen op lange termijn	991	137	88
5 Aandelen en overige deelnemingen	598	77	197
6 Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	556	-	3
7 Handelskredieten en transitoria (saldo)	11	11	11
8 (1 t/m 7) Totaal vorderingen	3 324	247	688
B Schulden			
1 Chartaal geld en deposito's	652	2	210
w.v.			
Chartaal geld en direct opeisbare deposito's	152	2	14
Overige deposito's en spaartegoeden	500	-	196
2 Waardepapieren m.u.v. aandelen	290	193	91
3 Leningen	1 138	241	97
w.v.			
Leningen op korte termijn	187	7	49
Leningen op lange termijn	951	234	48
4 Aandelen en overige deelnemingen	583	-	182
5 Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	553	-	-
6 (1 t/m 5) Totaal schulden	3 216	436	580
C (A - B) Financieel vermogen	108	-189	108

De waardering van de vorderingen en schulden hangt af van de soort financiële titel. Zo worden deposito's en leningen gewaardeerd tegen nominale waarde, terwijl verhandelbare effecten (aandelen, obligaties e.d.) tegen koerswaarde worden gewaardeerd. Van belang hierbij is dat een schuld dezelfde waardering krijgt als de overeenkomstige vordering bij de schuldeiser.

Tabel 5 laat zien dat ultimo 1990 het financieel vermogen van Nederland 108 miljard gulden bedroeg. Dit betekent dat ons land per saldo een vordering op het buitenland had ter waarde van dat bedrag. De onderliggende vorderingen- en schuldbalansvormen een veelvoud hiervan. In het volgende wordt aandacht besteed aan de belangrijkste financiële titels.

Leningen

De leningen vormen veruit de belangrijkste post: zowel bij de vorderingen als bij de schulden ruim eenderde van het totaal. Het betreft vooral door financiële instellingen verstrekte leningen aan niet-financiële ondernemingen en huishoudens. Daarnaast werd voor 173 miljard krediet verleend aan het buitenland. Dit was aanzienlijk meer dan de leningen van het buitenland aan Nederlandse ingezetenen (97 miljard). Bij de leningen van de overheid kan nog worden opgemerkt dat de verstrekte woningwetleningen in feite 'dubbel' in de cijfers zijn meegeteld. Omdat de gegevens van de onderscheiden subsectoren van de overheid niet zijn geconsolideerd, bevatten de leningen zowel de waarde van de leningen van het Rijk aan de gemeenten als de leningen die door de gemeenten zijn 'doorverstrekt' aan de woningcorporaties. Ultimo 1990 bedroeg de vordering van het Rijk op gemeenten in verband met de woningwetleningen bijna 50 miljard gulden.

Effecten

Effecten bestaan onder meer uit aandelen, obligaties en overige deelnemingen. Bij de raming hiervan doen zich twee specifieke problemen voor. De eerste betreft de waardering tegen koerswaarde. De waarde van het bezit van aandelen e.d. kan niet rechtstreeks worden afgeleid uit schuldinformatie. Dit komt omdat de schuld op de balans van de schuldenaar doorgaans tegen nominale waarde is gewaardeerd. Ten tweede zijn er bij de schuldenaar nauwelijks gegevens bekend over wie de geëmitteerde effecten in bezit heeft.

Bij de raming van de waarde van de obligaties is gebruik gemaakt van indices, ontleend aan de Statistiek De Nederlandse Effectenmarkt, om de nominale waarde van de schuld om te rekenen naar koerswaarde. Hiermee is in eerste instantie de totale obligatieschuld tegen koerswaarde vastgesteld. Vervolgens is deze schuld toegerekend aan de sectoren die in bezit zijn van deze titels.

Voor de raming van de aandelen en de overige deelnemingen is ook eerst de totale schuld tegen koers- of marktwaarde vastgesteld. Omdat deze balanspost vrij heterogeen is, is in de berekening onderscheid gemaakt naar een aantal categorieën (bijvoorbeeld aandelen van Nederlandse ondernemingen, aandelen van buitenlandse ondernemingen, deelnemingen in quasi-vennootschappen, netto-waarde van onroerend goed). Vanwege de grote verschillen tussen koerswaarde en nominale waarde is geen gebruik gemaakt van indices, zoals bij obligaties. De totale schuld per sector is hier vastgesteld met behulp van onder andere de Statistiek Financiën van Ondernemingen en de Statistiek De Nederlandse Effectenmarkt; vervolgens is een toerekening gemaakt naar de bezittende sectoren.

Voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen

Voorzieningen voor pensioen- en levensverzekering, ook wel wiskundige reserves genoemd, hebben betrekking op de waarde van de reserves die door verzekeringsinstellingen worden aangehouden in verband met toekomstige verplichtingen. In de nationale rekeningen worden deze reserves als een schuld van verzekeringsinstellingen en als een vordering van huishoudens beschouwd.

Voor wat betreft de waardering van deze balanspost wordt onderscheid gemaakt naar de wiskundige reserves bij pensioenfondsen en die bij (commerciële) levensverzekeraars. De wiskundige reserves van eerstgenoemde zijn gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde van de vorderingen en schulden die door het fonds worden aangehouden. De wiskundige reserves van (commerciële) levensverze-

keren sluiten direct aan op de waarde die door de verzekeraars zelf wordt vastgesteld; gegevens ontbreken om een eigen raming te maken van het eigen vermogen en daarmee van het complement, de wiskundige reserves.

Overheidsschuld en EMU-criteria

De schuld van de overheid speelt een rol bij de toelating van een lidstaat van de EU tot de toekomstige Economische en Monetaire Unie (EMU). Om de vergelijkbaarheid tussen landen te waarborgen, zijn in internationaal verband afspraken gemaakt over de definitie en afbakening van de EMU-schuld. De (huidige) Europese richtlijnen voor de samenstelling van nationale rekeningen vormen hiervoor het uitgangspunt. Dit geldt zowel voor de afbakening van de (sub)sectoren als de transacties.

De schuld van de overheid, zoals deze is gepresenteerd in tabel 5, wijkt in twee belangrijke opzichten af van de EMU-schuld. In de eerste plaats betreft dit de waardering van de obligatieschuld. In het kader van de EMU-criteria worden de obligaties gewaardeerd tegen nominale waarde, terwijl in deze notitie de obligaties zijn gewaardeerd tegen koerswaarde. Ultimo 1990 was de koerswaarde van de uitstaande obligaties van de overheid lager dan de nominale waarde. Het verschil tussen beide wordt geraamd op circa 12 miljard gulden.

In de tweede plaats heeft de EMU-schuld betrekking op de geconsolideerde overheid. Dat wil zeggen dat de schuldverhoudingen tussen de onderscheiden subsectoren van de overheid hieruit zijn geëlimineerd. Ultimo 1990 bedroeg de onderlinge overheidsschuld circa 50 miljard. Dit betreft voornamelijk de eerdergenoemde woningwetleningen.

5. Slot

In deze notitie zijn de eerste resultaten gepresenteerd van een onderzoek naar de samenstelling van balansen per sector. De gegevens hebben een voorlopig karakter; zij behoeven op een aantal punten nog een nadere uitwerking dan wel aanvulling. Toch kan met de beschikbare gegevens al een redelijk volledig en betrouwbaar beeld worden gevormd over de omvang en de samenstelling van de bezittingen en de schulden van Nederland en de overheid. Tot slot van deze notitie worden de belangrijkste terreinen van nader onderzoek kort aangestipt.

Een eerste prioriteit is de samenstelling van gegevens voor recentere jaren. Meer recente informatie is overigens al beschikbaar voor de kapitaalgoederenvoorraad (t/m ultimo 1992) en de financiële activa/passiva (t/m ultimo 1991).

Ten tweede zal nader onderzoek worden gedaan naar de gevolgen van de ruimere definitie voor investeringen, en daarmee voor de kapitaalgoederenvoorraad, door de invoering van de nieuwe internationale richtlijnen. Tevens zal als gevolg hiervan een herbezinning plaatsvinden op de conceptuele uitgangspunten van bepaalde activa (bijvoorbeeld levensduren van kapitaalgoederen). De verbreding van het investeringsbegrip ligt vooral in de toevoeging van defensiematerieel en de geproduceerde immateriële activa. Van de laatstgenoemde activa zijn reeds globale ramingen opgenomen in Baris en Pommée (1996). Om aansluiting te behouden met de huidige Nationale rekeningen zijn deze nu nog niet inbegrepen in de nationale balans.

Een derde onderzoeksterrein ligt in de samenstelling van balansen voor andere (sub)sectoren dan de overheid. Dergelijke uitsplitsingen zijn nu al beschikbaar voor financiële balansen, te weten voor de (sub)sectoren niet-financiële ondernemingen, centrale bank, overige geldscheppende instellingen, overige kredietinstellingen, verzekeringsinstellingen, Rijk, overige publiekrechtelijke instellingen, sociale verzekeringsinstellingen en huishoudens. Ook aan een verdere onderverdeling van niet-financiële balansen zal aandacht worden besteed.

Een raming van de duurzame consumptiegoederen in handen van huishoudens heeft een lagere prioriteit. De waardering van kunstobjecten e.d. ligt door een gebrek aan gegevens nog niet in het verschieft.

De uiteindelijke doelstelling is om na de komende revisie, waarvan de eerste resultaten worden gepubliceerd in 1999, een volledige en gedetailleerde opstelling van sectorbalansen te verkrijgen die aansluit op de gereviseerde gegevens van Nationale rekeningen.

Enkele aanverwante publicaties

Nationale rekeningen (inclusief diskette)	P-2	f 75,00
De Nederlandse economie	P-19	f 32,50
Sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering	P-6	f 15,00
Kwartaalrekeningen (abonnement)	P-14	f 49,50
Conjunctuurbericht, maandelijks bijlage bij het Statistisch Bulletin Abonnement Statistisch Bulletin	A-1	f 125,00
Regionale economische jaarcijfers	P-11	f 67,50
Occasional Papers	P-30	f 20,00

In de serie Methoden en Onderzoek zijn tot dusver verschenen:

M&O.001 Mark de Haan en Steven Keuning, Een uitbreiding van de nationale rekeningen met een systeem van Milieurekeningen
Hierin wordt de verbinding besproken die tot stand is gebracht tussen de nationale rekeningen en milieu-statistieken in een National Accounting Matrix Including Environmental Accounts (NAMEA).

M&O.002 Hanneke Burger en Henk Nijmeijer, Wonen in macro-economisch perspectief, Het aspect wonen in de nationale rekeningen en in de regionale economische jaarcijfers
Aandacht wordt besteed aan de consumptie, de productie en inkomensvorming in verband met woondiensten, aan investeringen in woningen, aan de werkgelegenheid in de woningbouw en aan de overheidsbijdragen voor volkshuisvesting.

M&O.003 Leo Hiemstra, Bedrijven van natuurlijke personen in de nationale rekeningen
De publicatie beschrijft de ramingsmethode voor bedrijven van natuurlijke personen en bevat de uitkomsten over 1987.

M&O.004 Peter Pauli (red.), Landbouw en de Nederlandse economie
Hierin wordt de economische betekenis van de landbouw in Nederland benaderd vanuit verschillende invalshoeken door auteurs van binnen en buiten het CBS.

M&O.005 Sake de Boer, Volume- en prijsveranderingen in de nationale rekeningen
Hierin wordt beschreven hoe de reële groei van de economie wordt vastgesteld.

De publicaties van het CBS kunnen besteld worden bij de bestelservice van het CBS te Heerlen, tel. (045) 570 79 70, fax (045) 570 62 68 of e-mail verkoop@cbs.nl, de Sdu Uitgeverij te 's-Gravenhage of via de boekhandel. Alle publicaties zijn ter inzage of kunnen in bruikleen worden verkregen bij de bibliotheek van ons Bureau in beide vestigingen. Tevens is in beide vestigingen een 'boekwinkel' waar alle publicaties tegen contante betaling kunnen worden gekocht. De CBS-catalogus met de CBS-publicaties is op aanvraag gratis verkrijgbaar (tel. (045) 570 79 70).